

SHARQSHUNOSLIK MAKTABI TARIXIGA DOIR ILMIY TADQIQOTLAR VA ULARNING TAHLILI

*Xoldarov Akmaljon Axmadjon o'g'li, Farg'ona davlat universiteti
tayanch doktoranti*

SCIENTIFIC STUDIES ON THE HISTORY OF THE SCHOOL OF ORIENTAL STUDIES AND THEIR ANALYSIS

*Kholdarov Akmaljon Akhmadjon ugli, a doctoral student of
Fergana State University*

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ИСТОРИИ ШКОЛЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ И ИХ АНАЛИЗ

*Холдаров Акмалжон Ахмаджон оглы, базовый докторант
Ферганского государственного университета*

<https://orcid.org/0000-0002-0126-6789>

e-mail:

aaxoldarov95@qmail.com

Annotatsiya: Maqolada “sharqshunoslik” tushunchasining kelib chiqishi va rivojlanishi yoritiladi. Yunon va Rim davrlaridan boshlab, sharqqa bo'lgan ilmiy qiziqishning bosqichlari, yunon tarixchilari Gerodot, Ksenofont va Rim tarixchilari Titus Livius, Tatsit kabi mualliflarning Sharq haqidagi qarashlari tahlil etiladi. Shuningdek, O'rta asrlarda arab-islom madaniyatining rivojlanishi, Toledo tarjimonlik maktabining roli va keyinchalik nemis sharqshunoslari tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar tahlil qilinadi. Maqola Germaniyada arabshunoslik maktabining shakllanishiga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: sharqshunoslik, yunon va rim tarixchilari, arab-islom madaniyati, Toledo maktabi, nemis arabshunosligi, ilmiy tarjimalar, Gyote, Carl Heinrich Becker.

Abstract: The article explores the origins and development of the concept of “Oriental studies”. It examines the stages of scholarly interest in the East, starting from the Greco-Roman period, and analyzes the perspectives of ancient historians such as Herodotus, Xenophon, and Roman authors like Titus Livy and Tacitus. Special attention is given to the flourishing of Arab-Islamic culture during the Middle Ages, the role of the Toledo Translation School, and the contributions of German Orientalists. The article highlights the establishment of Arabic studies as an academic discipline in Germany.

Key words: Oriental studies, greek and roman historians, arab-islamic culture, Toledo translation school, german orientalism, scientific translations, Goethe, Carl Heinrich Becker.

Аннотация: В статье раскрывается происхождение и развитие понятия «востоковедение». Рассматриваются этапы научного интереса к Востоку, начиная с греко-римского периода, а также анализируются взгляды античных историков – Геродота, Ксенофонта и римских авторов, таких как Тит Ливий и Тацит. Особое внимание уделяется развитию арабо-исламской культуры в Средние века, роли Толедской переводческой школы и научным исследованиям немецких востоковедов. Также рассматривается формирование арабистики как научного направления в Германии.

Ключевые слова: востоковедение, греческие и римские историки, арабо-исламская культура, Толедская школа переводчиков, немецкое востоковедение, научные переводы, Гёте, Карл Генрих Беккер.

KIRISH. “Sharqshunoslik” (fr. orientalisme, ingl. orientalism) lugʻaviy maʼnoda “sharqni oʻrganish” yoki “sharqqa oid bilimlarni tadqiq etish” degan maʼnoni anglatadi. Sharqshunoslik haqidagi ilk tasavvurlar – Yunon va Rim davrida boshlangan boʻlib, Qadimgi davrlardan boshlab, Sharq tushunchasi geosiyosiy, madaniy, iqtisodiy, va diniy maʼnolarni oʻz ichiga olgan.

Qadimgi Yunonlar va Rimliklar Sharqni boshqacha dunyo sifatida koʻrganlar, uni ekzotik va sirli joy sifatida tasvirlashgan. Yunon mualliflari, xususan, **Gerodot**¹ oʻzining “**Tarix**” asarining I kitobida Forslar hayoti, turmush tarzi, madaniyati haqida maʼlumotlar keltirib oʻtsa, III kitobida **Ahamoniylar** imperiyasining tuzilishi, harbiy qudrati haqida maʼlumotlar beradi. Yunonlarning Sharq haqida oʻzlariga xos tasavvurlarini, forslar, misrliklar va hindlar bilan aloqador boʻlgan tarixiy voqealarini **Ksenofont**² oʻzining “**Anabasis**” asarida keltirib oʻtadi. Asarda Fors shohi va uning lashkarboshi Kirus, shuningdek, Fors imperiyasi va Sharqning boshqa tomonlariga oid tasvirlar keltiriladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD.

Tarixiy-tahliliy metod – Sharqshunoslikning shakllanish bosqichlarini tarixiy jarayonlar orqali tahlil qilish. Uning Yevropada shakllanishini oʻrganish orqali yangi maʼlumotlar berish.

Manbaviy tahlil – Gerodot, Ksenofont, Prokopius, Teofilakt Simokatta kabi qadimgi

tarixchilarning asarlaridan foydalanib, sharqshunoslikning dastlabki koʻrinishlari oʻrganildi.

Sharqning boy madaniyati, sanʼati va adabiyoti doim Gʻarbning qiziqishini uygʻotgan va “**Sharq moʻjizalari**”³ iborasi bilan mashhur boʻlgan. Sharq ayniqsa Yunon davlati madaniy hayotiga taʼsir qilgan, chunki Sharq bilan savdo-sotiq va madaniy aloqalar olib borgan. Sharqda rivojlangan ilmiy anʼanalar, xususan matematika, astronomiya va tibbiyot madaniy va ilmiy rivojlanishiga katta taʼsir koʻrsatgan.

MUHOKAMA. Rim imperiyasi oʻzining kengayishi davomida Sharqdagi forslar va boshqa mintaqalar bilan aloqa oʻrnatgan. Rimliklar Sharqni harbiy kuch, boylik va madaniyatning manbai sifatida koʻrgan. Sharqqa boʻlgan qiziqish Rim madaniyatida ham aks etib, unga madaniy va iqtisodiy qimmat bergan. Qadimgi Rim tarixchisi **Titus Liviy**⁴ oʻzining “**Ab urbe condita**” asarida Rimning Sharq xalqlari bilan boʻlgan urushlari va ular bilan tuzilgan bitimlar haqida maʼlumotlar beradi. U xususan, Rim imperiyasining Sharq davlatlariga nisbatan olib borgan siyosati haqida soʻz yuritadi va sharqliklarning jangovar madaniyati, diniy va axloqiy qadriyatlarini tasvirlab beradi. **Tatsit**⁵ “**Annales**” va “**Historiae**” asarlarida Parfiya va boshqa Sharq xalqlari haqida koʻp maʼlumot beradi. Tatsit sharqliklarni jasoratli va milliy qadriyatlariga sodiq xalq sifatida tasvirlaydi.

¹ Gerodot (Herodotus) qadimgi yunon tarixchisi boʻlib, miloddan avvalgi V asrda yashagan va “tarixning otasi” sifatida tanilgan. U oʻzining mashhur asari “*Tarixlar*” (*Ἱστορίαι, Historiai*) orqali antik dunyo haqida juda koʻp maʼlumotlar bergan. Gerodot taxminan miloddan avvalgi 484 yilda Gʻarbiy Kichik Osiyodagi Galikarnas shahrida (hozirgi Bodrum, Turkiya) tugʻilgan. U yoshligida Misr, Fors, Vavilon, Finikiy kabi yurtlarga sayohatlar qilgan va u yerlardagi tarixiy, madaniy hodisalarni oʻrgangan (Cartledge, 1993).

² Ksenofont (yunoncha: Ξενοφών, mil. avv. 430–354-yillarda yashagan) yunon tarixchisi, faylasufi va yozuvchi boʻlgan. U Afinada tugʻilgan va asosan Sokratning shogirdi sifatida tanilgan. Ksenofontning asarlari orasida “*Anabasis*” (“*Yurish*”) asari mashhur boʻlib, unda u Fors podshohi Artaxshasning ukasi Kirning qoʻshinini fors imperiyasining markaziga olib borishni tasvirlagan. Shuningdek, “*Hellenica*” (Yunon tarixi) asarida Peloponnes urushi va undan keyingi davrni tasvirlab beradi. Ksenofontning boshqa muhim asarlari qatoriga “*Memorabilia*” (Sokrat esdaliklari), “*Oikonomikos*”

(Iqtisodiyot) va “*Cyropaedia*” (Kirosning tarbiyasi) kiradi. Manba: *Xenophon, Anabasis*.

³ “Sharq moʻjizalari” haqida maʼlumot bergan asarlar Sharqshunoslik (Oriental Studies) doirasidagi ilmiy tadqiqotlar va asarlar orasida keng tarqalgan. “Sharq moʻjizalari” yoki “Sharqning moʻjizalari” deganda koʻpincha qadimiy Sharq xalqlari, ularning madaniyati, diniy eʼtiqodlari, meʼmorchilik, sanʼat, ilm-fan va texnologiya borasidagi yutuqlari tushuniladi.

⁴ Titus Livius, odatda Liviy deb ataladi (mil. avv. 59 – mil. 17-y.), Rim tarixchilari orasida eng mashhur sanaladi. Uning *Ab Urbe Condita Libri* (“Shahar asos solinganidan beri kitoblar”) asari.

⁵ Rim tarixchilari orasida, Publius Cornelius Tacitus (Tatsit) qadimgi Rimning eng nufuzli va obroʻli tarixchilaridan biri hisoblanadi. U asosan “*Annales*” va “*Historiae*” kabi asarlarida Rim imperiyasining siyosiy tarixini, ayniqsa, I asrda hukmronlik qilgan imperatorlar davridagi voqealarni yoritib bergan.

Fan tarixida arabshunoslik sohasi Yevropada aslida XVI asr so'ngida shakllangan, degan g'oya hukmronlik qilsa-da, XII–XIII asrlarda ijod qilgan tarjimonlar faoliyatining tahlili, ular arab tilidagi asarlarni nafaqat lotin tiliga o'g'irganliklari, balki tarjima qilingan asarlarni tadqiq etib, ayni tarjimalar asosida o'zlarining yangi-yangi asarlarini yaratganliklaridan dalolat bermoqda. Shu sababdan XII–XIII asrlarni Yevropada arabshunoslik sohasining yuzaga kelishidagi ilk bosqich, deb baholash to'g'ri bo'ladi". Shundan kelib chiqib sharqshunoslikning ilk bosqichi bu davrda ayni arabshunoslikdan boshlanganini taxmin qilish mumkin. Jarayon ayni Ispaniyada arablar hukmronligi o'rnatilgan hududda boshlangani ham, bu teoriyaning noto'g'ri emasligini ko'rsatadi. Bu davrdagi bir qancha tarjimonlik markazlari orasida **"Toledo"** ⁶ tarjimonlik maktabi ko'plab tarjima qilingan asarlari bilan ajralib turdi. "XII–XIII asrlarda Toledo maktabida tarjima qilingan 123 ta asar aniqlanib, ular davriy va fanlar kesimida klassifikatsiya qilingan (asalar 48 nafar muallif: 11 nafar antik davr, 32 nafar o'rta asr Sharq, 5 nafar Markaziy Osiyo olimlari qalamiga mansub bo'lib, ularning 56 tasi aniq fanlarga, 31 tasi tabiiy fanlarga, 36 tasi ijtimoiy fanlarga oid, asarlarning 25 tasi markaziy osiyolik olimlarga tegishli) ⁷. Bu esa "Toledodagi maktabning fan tarixida tutgan o'rni nihoyatda muhim bo'lib, u XII–XIII asrlarda Sharq ilm-fan yutuqlarini G'arbga yetkazib beruvchi "tranzit punkti" vazifasini bajargan" ⁸ degan xulosaga kelish mumkin.

NATIJALAR. O'rta asrlarning keyingi davrida sharqshunoslikning rivojlanishiga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatgan. Ulardan eng muhimi islom dinining rivojlanishi va musulmon davlatlarining kengayishi edi. Bunga qo'shimcha sifatida esa germaniyaliklarning XVI asrdan boshlab Usmoniylar imperiyasi va Eron madaniy hayotiga bo'lgan qiziqishini ham qayd etish joiz. XVII asrda ba'zi nemis xonliklari Sharq bilan savdoga ham qiziqish bildirib, dastlabki ekspeditsiyalarni tashkil etishgan. 1633-yilda Golshtiniya gersogi Fridrix III

tashabbusi bilan Leypsig universiteti magistri, olim, yozuvchi va tarjimon Adam Oleariy⁹ boshchiligidagi guruh Rossiya orqali Eronga 6 yillik sayohatini amalga oshiradi (1635-1639). Fors tilini o'rgangan Adam Oleariy keyinchalik Sa'diyning "Guliston" asarini tarjima qiladi. Bu esa nemis adabiyotshunoslari orasida Sharq adabiyotiga qiziqishni paydo qiladi.

XULOSA. "Sharqshunoslik" va "Sharq" dastlab antik davrda faqatgina geografik atama rolini bajargan bo'lsa-da, yunonlar va rimliklarning qiziqishi bo'lgan. Atama o'rta asrlarda Sharq xalqlarining keskin rivojlanishi natijasida madaniy va ilmiy yutuqlarga erishgan Osiyonining markaziy, janubiy va sharqiy xalqlarini ifoda eta boshladi. Islom diniga katolik cherkovining xusumi uni yaxshiroq o'rganishni talab qildi. Keyingi davrlarda kitoblar tarjimasi orqali antik davrlardagi yunon ilm-fan yutuqlarini sharqliklardan o'zlashtirish osonligini tushunib yetgan yevropaliklar ijobiy qarashlarini ifoda eta boshlashdi. XV–XVII asrlargacha arab xalqlari – sharqliklar haqidagi yevropadagi stereotiplarning ijobiy tomonga o'zgarishida nemis arbashunoslari, islomshunoslari hal qiluvchi vazifani bajarishdi. Germaniyada Sharq ilm-faniga qiziqishning kuchayishi fonida keyinchalik yevropalik yirik mulk egalari endi sharq madaniy qo'lyozmalariga egalik qilish uchun ham o'ziga xos raqobatni boshlab yuborishdi. "Islom sivilzatsiyasi" davrida yaratilgan asarlar yoki markaziy osiyolik, eronlik allomalarning asarlariga egalik qilish maqsadida maxsus ekspeditsiyalarni ham moliyalashtira boshlashdi. Bu harakatlar natijasida yevropa ilm-fanida yangi o'zgarishlar kuzatildi, Germaniya tarixchiligidagi arabshunoslik alohida o'rin egalladi. Bir qancha olimlar endi ilmiy kitoblarni tahlil qilish bilan shug'ullanishdi, islom diniga ijobiy qarashlar paydo bo'ldi. Germaniyaning Sharqqa nisbatan siyosiy qarashlari ijtimoiy ijobiy muhitni vujudga keltirdi. Bu esa keyinchalik butun Yevropa qarashlari o'zgarishiga olib keldi.

⁶ Izoh. O'rta asrlarda Ispaniyaning Toledo shahrida joylashgan va arab, lotin va ispan tillarida yozilgan asarlarni tarjima qilishda muhim rol o'ynagan ilmiy markazdir. IX asr oxiri - XII asr.

⁷ Mahmudov O.V. Yevropada Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosini o'rganishda Toledo maktabining o'rni (XII – XIII asrlar). Toshkent.2018.-B-9.

⁸ Mahmudov O.V. Toledo maktabi – afsona yoki haqiqat: H.TS.Santoyo va A.Kalashnikovga raddiyalar //O'tmishga nazar. 4 jild. 4-son. Toshkent: 2021.- B. 39.

⁹ Adam Olearius (1599–1671) nemis geografi, diplomat va yozuvchi bo'lib, u XVII asrda O'rta Osiyo va Sharqiy Osiyo haqida muhim ma'lumotlar to'plagan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Adam Olearius. *Guliston* asarining tarjimasi (XVII asr).
2. Bayt al-Hikma. VIII–IX asrlarda Bag‘dodda tashkil topgan ilmiy markaz.
3. Goethe, Johann Wolfgang von. *West-östlicher Divan* (1819).
4. Mahmudov O.V. *Yevropada Markaziy Osiyo olimlari ilmiy merosini o‘rganishda Toledo maktabining o‘rni*. Toshkent, 2018.
5. Mahmudov O.V. *Toledo maktabi – afsona yoki haqiqat: H.TS.Santoyo va A.Kalashnikovga raddiyalar. O‘tmishga nazar*. 4-jild, 4-son. Toshkent, 2021.
6. Menandr Protektor. Vizantiyaning Sharq bilan diplomatik aloqalariga oid ma’lumotlar.
7. Prokopius Kesarli. *Yustinian urushlari, Bino ishlari va Maxfiy tarix*.
8. Stephanie Bremerich, Dieter Burdorf und Abdalla Eldimagh. *Orientalismus heute Perspektiven arabisch-deutscher Literatur-und Kulturwissenschaft*. 2021.
9. Tacitus, Publius Cornelius. *Annales* va *Historiae*.
10. Teofilakt Simokatta. *Tarix*. VII asr manbasi.
11. Titus Livius. “*Ab urbe condita libri*” (“Shahar asos solinganidan beri kitoblar”).
12. Toledo tarjimonlik maktabi. IX–XII asrlarda ispan va arab tillaridagi tarjimalar.

